

Starej a Novej školy, ktorým je venovaná veľká časť štvrtej a piatej kapitoly či konečná postupujúca maďarizácia.

Bohatá zbierka poznámok pod čiarou, ktorých je 832 len dopĺňa úplnosť a precíznosť spísaného textu. Aj keď ide poväčšine o poznámky odkazujúce na použité zdroje, teda publikácie, periodiká a najmä listy, objavujú sa medzi nimi aj poznámky, ktoré detailne vysvetľujú daný problém. Čitateľ sa tak môže dozvedieť bližšie niečo o doposiaľ neznámych menách, ako napríklad Štefan Zbíňovský, aktivitách jednotlivých spolkov a ich organizačným štruktúram či vysvetľujúcim pojmom.

Štýl písania je priamočiary, no pritom kvalitný a odborný. Keďže text obsahuje aj spomínané citácie jednotlivých osobností a rôzne obrázky, je o to zaujímavejší. Čitateľ si vďaka nemu vie lepšie predstaviť a posúdiť situáciu, o ktorej sa práve dozvedel. Formálna a štylistická úprava je na vysokej úrovni, no ako to už pri dielach obdobného rozsahu býva, miestami sa môžu objaviť menšie chyby. Napríklad na strane 113. autor píše, že „Dominantné postavenie získavali aj s podporou viedenskej vlády tzv. Staroslováci, stúpenci tzv. staroslovenčiny, resp. slovakizovanej slovenčiny.“, pričom malo ísť pravdepodobne o slovakizovanú češtinu. To však nijakým spôsobom nedeheronuje celkový text, a každý čitateľ okamžite pochopí, čo tým autor myslel.

Dielo svojím rozsahom možno zaradiť medzi stredné, čomu zodpovedá aj bohatá bibliografia. Autor pritom nevyužil len už existujúce slovenské, respektíve české zdroje, no neváhal siahnuť aj po cudzojazyčnej, maďarskej literatúre. Prácu rovnako vyzdvihuje aj použitie archívnych prameňov zo slovenských a českých fondov. Rovnako poteší aj prehľadné usporiadanie použitých zdrojov (archívne pramene, encyklopedická literatúra, monografie, zborníky, periodiká, almanachy a korešpondencia), ale aj zoznam obrazovej prílohy s uvedenými zdrojmi, preklad slovensko-maďarských názvov ulíc a menný register.

Lukáš Trnkóci, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

HRABOVEC, Emília (ed.). Jozef Tiso – kňaz a prezident. Bratislava: Post Scriptum, 2017, 216 s. ISBN 978-80-895-6775-1.

Osoba prvého slovenského prezidenta Jozefa Tisa dodnes rozdeľuje nielen slovenskú spoločnosť, ale aj historickú obec. Kníh venovaných jeho osobe bolo za posledných desať rokov publikovaných niekoľko. Z ich množstva vyberiem pár. V roku 2007 vyšla kniha s názvom Jozef Tiso – prejavy a články (1938 – 1944) od autorov Kataríny Hradskej a Miroslava Fabriciusa. O sedem rokov nato vyšla kniha aj Milanovi S. Ďuricovi s názvom Jozef Tiso (Životopisný profil, 1887 – 1947). Z diel, ktoré sú skôr beletristickejšie, no podložené aj archívnym výskumom, by som spomenula knihu Silvestra Lavríka – Nedeľné šachy s Tisom, ktorá bola nominovaná aj na cenu Anasoft litera v roku 2017. Najnovšou publikáciou, pre zmenu z pera zahraničného autora, je kniha od Jamesa M. Warda s názvom Jozef Tiso (kňaz, politik a kolaborant). No azda verejne najväčšmi uznávaným je dielo

nestora dejín slovenského štátu Ivana Kamenca – Tragédia politika, kňaza a človeka (Dr. Jozef Tiso, 1887 – 1947).

K takýmto publikáciám môžeme zaradiť aj zborník, ktorý vzišiel z vedeckého seminára konajúceho sa v Nitre 25. apríla 2017. Zostaviť zborník sa podujala prof. Dr. phil. Emília Hrabovec, PhD. Publikácia je prehľadne rozdelená na sedem samostatných štúdií. Odborným textom predchádza Niekoľko slov na úvod v podobe troch strán od zostavovateľky profesorky Emílie Hrabovec.

Historička svoj text začína zmienkou o pápežovi Levovi XIII., ktorý v roku 1880 otvoril vatikánske archívy pre historický výskum. Pápež vyhlásil, že „Svätá stolica sa nebojí pravdy o svojich dejinách (...), ale naopak, je presvedčená, že pocitívny výskum historických prameňov zadosťučiní spravodlivosti a vyvráti falošné obvinenia“. Hneď na úvod to predstavuje veľmi sľubné predsavzatie. Hrabovec ďalej uvádza, že Lev XIII. sa mal obávať len toho či sa historické pramene nestanú „slúžkou politickej moci a nástrojom ideologicky motivovaných machinácií“. Keď sa však čitateľ po prečítaní tohto zborníka spätne vráti k týmto slovám, zapochybuje o nich. Autori vo väčšine prípadov opomínajú negatívne stránky Tisovho života, a to aj v tom prípade, kedy píšú o období vojnového slovenského štátu 1939 – 1945. O období, kedy bol Tiso hlavným protagonistom politiky satelitného štátu nacistického Nemecka. Preto počiatkové uvádzanie slov pápeža Leva XIII. vnímam ako bezpredmetné.

V úvodných slovách sa nachádza zarážajúce konštatovanie. Historička píše, že kniha sa sústreďuje predovšetkým na Tisovo kňazstvo, nakoľko: „kňazstvo bolo nosným pilierom Tisovej identity (...) bez ktorého Tisovo konanie ťažko pochopiť. Z kňazstva čerpal Tiso aj orientačné zásady pre mravné konanie vo všetkých okolnostiach historického ľudského časopriestoru, a teda aj na riešenie sociálnych a politických otázok.“ Vzhľadom na stav historického výskumu a množstvo publikácií, ktoré dokazujú Tisovu zodpovednosť za neľudské „riešenie“ židovskej otázky, ako aj falošnú interpretáciu kresťanského učenia, nemôžem súhlasiť s vyššie uvedeným citátom. Tisove antisemitské vyjadrenia boli často na hrane ľudskosti a zrejme aj teologického učenia. Ak niekto čerpal z kňazstva, tak by som skôr spomenula osobu gréckokatolíckeho biskupa Pavla Petra Gojdiča alebo evanjelického kňaza Vladimíra Kunu.

V poradí prvým je príspevok prof. Dr. Milana S. Ďuricu, emeritného profesora Padovskej univerzity, s názvom Tisova náuka o slovenskom národe a štáte. Autor svoj text veľmi bohato doplnil o citované výňatky Tisových vyjadrení o národe a štáte. Cituje napríklad jeho Ideológiu Slovenskej ľudovej strany, holdujúcu reč v Slovákov, vyjadrenia z Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia Československej republiky alebo Tisovu reč pri príležitosti stretnutia katolíckych a evanjelických Slovákov vo Zvolene v roku 1932. Prostredníctvom citovaných vyjadrení sa autor snaží poukázať jednak na Tisovu angažovanosť v boji za lepšie postavenie Slovákov v rámci ČSR, neskôr za autonómiu, ale predovšetkým predostiera Tisov pohľad na národ a štát ako taký. Štúdia obsiahla obdobie zhruba od polovice dvadsiatych rokov 20. storočia až do Mníchovskej dohody 29.-30. septembra 1938. Avšak, príspevok príliš neodráža to, čo si autori stanovili v úvode, a teda Tisovo kňazstvo.

Ďalšou štúdiou prispel mons. ThDr. Pavol Zahatlan, PhD. z Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulty v Bratislave. Autor si vybral veľmi podobnú problematiku ako jeho predchodca, Ďurica. Názov textu je Tisova náuka o národe a štáte. Príspevok sa začína Tisovým krátkym životopisom. Následne Zahatlan opisuje dôvod, prečo kňazi vstupovali do politickej sféry. Píše o sociálnom učení katolíckej cirkvi, ktoré sa sformovalo na začiatku 20. storočia. Podobne ako Emília Hrabovec, spomína pápeža Leva XIII. Tento raz však v spojitosti s encyklikou *Rerum novarum* z roku 1891, ktorou pápež analyzoval situáciu v spoločnosti a vyznal svojich veriacich, aby sa angažovali pri odstraňovaní spoločenských neduhov. Autor zastáva názor, že v tomto období nebol rozpor medzi duchovným a politickým poslaním kňazov. Angažovanosť kňazov obhajuje nasledovne: „Kňazi tých čias chápali politiku ako službu národu“. V texte je uvedených niekoľko príkladov, kedy kňazi zastávali politické funkcie v rôznych krajinách Európy. Na tomto mieste by som však uvítala zdôraznenie, že ani jeden z týchto cirkevných predstaviteľov nestál na čele satelitného štátu nacistického Nemecka, a to dokonca v období 2. svetovej vojny, čím je Tisova osoba negatívnym spôsobom výnimočná.

Dve strany Zahatlan venoval textu, ktorý prakticky celý vychádza z Tisovej náuky od ideológa strany Štefana Polakoviča. Nevidím problém v analyzovaní Polakovičovho textu, no nakoľko je to ideologické dielo, pýta si vysvetlenie a ďalší komentár. V inom prípade získava až nebezpečnú konotáciu. Totiž, pokiaľ sa tento text dostane do rúk človeku, ktorý ho nevie správne vyhodnotiť, môže získať mylnú predstavu o slovenskom štáte. Príspevok tiež obsahuje vyjadrenie: „Národ je podľa Dr. Tisu duchovným spoločenstvom, ktoré sa dá udržať len vnútornou duchovnou silou. Namiesto triedneho boja treba pestovať kresťanskú, vzájomnú lásku k blížnemu“. Autor však ďalej nevysvetľuje, že to tak v skutočnosti v slovenskom štáte nebolo, a že všetko, čo nebolo slovenské, bolo zlé. Základným problémom tejto časti textu je, že čitateľ častokrát nevie, čo je názor resp. vyjadrenie autora, a čo je citovanie Tisovej náuky. Na konci príspevku sa ešte nachádza Exkurz: Max Weber a vlastnosti vodcu i dosahovanie cieľov v politike – o nemeckom sociológovi, ekonómovi a politikovi, ktorý je známy svojou knihou *Politika ako povolanie*. O túto časť bol príspevok doplnený zrejme pre porovnanie chápania politiky Tisa a Webera.

V poradí tretím je príspevok mons. prof. ThDr. Viliama Judáka, PhD., ktorý je v súčasnosti biskupom Nitrianskej diecézy, no zároveň predstaviteľom Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulty v Bratislave. Jeho príspevok má názov *Jozef Tiso, spolupracovník biskupa Karola Kmeťka*. Judákov text je skutočne obsiahly – 44 strán.

Na úvod autor píše o rozličných pohľadoch na osobu Jozefa Tisa. Túto skutočnosť dopĺňa o citované vyjadrenia slovenských historikov – Antona Hrnka či Dušana Kováča. Autor svoju pozornosť sústredil aj na Tisov životopis, prirodzene, neopomenul ani jeho štúdiá a pôsobenie v Nitre. S Nitrou je vlastne Tiso spätý dodnes. V roku 2008 boli jeho ostatky prenesené do krypty na Nitriansky hrad. Sleduje jeho povolanie kňaza, čo zodpovedá predsavzatiu stanovenému v úvode zborníka. Ťažko v Tisovom živote opomenúť jeho politickú angažovanosť,

o nej napokon píše aj Judák. Prepracoval sa k autonómii Slovenska i k vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939. Za akých okolností došlo k jeho vzniku nespomína. Pri sledovaní Tisovho života a štátu, na čele ktorého stál, sa to priam pýta. Na strane 64 sa nachádza jedno nešťastné konštatovanie – „Slovensko a Slováci v tom čase na 90 % s tým súhlasili, keď sa oznámilo, že máme samostatný štát.“ Autorom týchto slov mal byť Karol Kmeťko. Nejaký prameň potvrdzujúci túto Kmeťkovu domnienku však Judák neuvádza. Bolo na mieste uviesť, že Kmeťkovo vyjadrenie nemusí byť správne a odrážajúce skutočnosť. Judák neopomína ani židovskú otázku. Píše: „Do roku 1940 Tiso podporoval zákonné normy obmedzujúce postavenie Židov.“ Vzápätí však na ďalšej strane píše, že Tiso: „Deportáciu Židov považoval za akciu radikálov a v tejto veci zachoval istý pasívny postoj.“ Pasívny postoj však nemôže Tisovi slúžiť ku cti. Tiso mal podľa Judáka oponovať maximalistickým požiadavkám Nemecka. Taktiež uvádza, že do roku 1944 sa na Slovensku z politických príčin nevykonala žiadna smrť. Koľko vyvezených slovenských občanov našlo smrť za jeho hranicami už nepíše. Autorovi by som vytkla, že bez ďalšieho vysvetlenia uviedol vyjadrenie Karola Kmeťka pred Národného súdu o tom, že Tiso nepodpísal Židovský kódex. Tisov podpis, ako podpis prezidenta, tam nemal čo robiť. Práve takéto tvrdenia sú potom vodou na mlyn pre ľudí obhajujúcich Tisa. Autor neskôr uvádza rôzne príklady vyjadrení a skutkov či už na zastavenie deportácií alebo na zmierenie radikálneho „riešenia“ židovskej otázky. Uvádzané záchranné akcie sa týkali predovšetkým nitrianskej diecézy a jej biskupa Kmeťka. Pozitívne možno zhodnotiť záver príspevku, kde chcel autor vyjadriť ospravedlnenie za kňaza Tisa – „aj keď nemôžem určiť veľkosť jeho viny lebo nevinu, keď sa jeho konaním stala nespravodlivosť komukoľvek a v akejkolvek forme“.

Zborník o svoj príspevok obohatila aj prof. Dr. phil. Emília Hrabovec, PhD., ktorá tiež zastupovala Rímskokatolícku cyrilometodskú bohosloveckú fakultu v Bratislave. Názov jej príspevku znie Jozef Tiso a Svätá stolica. Na príspevku treba oceniť, že vychádza z pestrej pramennej bázy, a to nielen slovenskej proveniencie. V úvode textu autorka opäť pripomína kňazstvo, ktoré malo byť nosným pilierom Tisovej identity. Svoje kňazské pôsobenie mal podľa historičky Tiso vnímať ako praktické uplatňovanie katolíckeho svetonázoru a uskutočňovanie prirodzeného práva a spravodlivosti. Autorka pomerne (vzhľadom na rozsah) podrobne opisuje vzťah Vatikánu k politickej sfére Tisovho života. Hrabovec píše o pozitívnom vnímaní autonómie Slovenska zo strany Vatikánu. Postupne sa autorka dostáva k vzniku samostatného slovenského štátu, pričom rozpad Č-SR Vatikán podľa Hrabovec nevnímal negatívne, nakoľko to bol štát, „ktorý jeho tvorcovia a nositelia chápali aj ako dovŕšenie historického emancipačného zápasu českého národa proti Katolíckej cirkvi...“ V texte sa tiež dočítame o diplomatickej ceste pápežského diplomata Raffaella Fornioho, o dosadení chargé d'affaires Giuseppeho Burziu a odvolaní pápežského nuncia Xavéra Rittera. Hrabovec vo svojom príspevku približuje aj postoje katolíckych biskupov po menovaní Tisa za prezidenta Slovenskej republiky. Autorka časť svojho príspevku venovala aj otázke vzťahov medzi Svätou stolicou, Tisom a Židmi. K židovskej otázke na Slovensku Hrabovec píše, že protižidovské nálady sa v zime 1938-39 šírili

„pod dojmom napätej politickej situácie (...) myšlienkových vplyvov a politických tlakov prichádzajúcich z Nemecka“. A že „ani vtedy, ani neskôr v Tisovom myslení nemala miesto rasovo či ideologicky motivovaná nevraživosť alebo nábožensky motivovaný antijudaizmus“. Napätie vo vzťahu medzi Slovákami a Židmi mal Tiso podľa Hrabovca vnímať skôr v národnom a sociálnom rozmere. Avšak písať o tom, že v Tisovom živote nemala rasová, ideologická či náboženská nevraživosť voči Židom miesto, môže navádzať na myšlienku, že z Tisovej strany vlastne žiadna nevraživosť nebola. Opomíňať Tisove antisemitské vyjadrenia a postoje, pričom je jedno či sú motivované sociálnym, národným, ideologickým alebo náboženským rozmerom, je z môjho pohľadu marginalizovanie tejto temnej stránky Tisovho života. Hrabovec postupne prechádza celým obdobím slovenského štátu, píše o Tisovom exile a väzení, pričom príspevok zakončuje rokom 1947, teda rokom Tisovej popravy.

V poradí piatym je príspevok ThDr. Gabriela Brendzu, PhD. z Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulty v Bratislave. Podobne ako Judák, Brendza tiež vyjadruje vzťah medzi Tisom a biskupom – v tomto prípade Andrejom Škrábikom. Od tohto úmyslu je odvodený aj názov štúdie Jozef Tiso a Andrej Škrábik. Svoj príspevok autor začína krátkym životopisom banskobystrického biskupa. Autor sa opiera, ako sám píše, o doteraz nepublikované historické pramene pochádzajúce z Banskobystrickej diecézy a o spomienky Škrábikovho blízkeho spolupracovníka a ceremoniára Jozefa Murára. Brendza na začiatok uvádza aj Murárov životopis. Autor sa v príspevku sústreďuje na obdobie Slovenského národného povstania, ktoré opisuje rozsiahlymi citáciami. V ďalšej časti opisuje miesto biskupa Škrábika v procese s Tisom. Svoj príspevok autor končí Tisovou popravou, ktorá sa Škrábika „veľmi dotkla“ a bol presvedčený o jej nespravodlivosti.

Právny pohľad na Tisa mal priniesť príspevok JUDr. Michala Malatinského, PhD., ktorý bol zameraný na Proces s Jozefom Tisom v kontexte retribúcie na Slovensku. V úvode autor vysvetľuje význam samotného slova retribúcia, aby neskôr mohol plynule prejsť na retribúciu v rámci územia Slovenska. Ďalšiu časť príspevku už tvorí samotný proces s Tisom. Autor čerpá jednak z prameňov Slovenského národného archívu, z archívu Kancelárie prezidenta republiky, pričom sa často obracia na dielo Ernesta Žabkaya a Antona Rašlu – Proces s Dr. J. Tisom. Právny historik ponúka pomerne podrobne priebeh procesu s Jozefom Tisom, no ako sám pripúšťa v úvode, jeho práca neobsahuje komplexné spracovanie procesu, skôr sa sústreďuje na vybrané črty a súvislosti. V texte píše o personálnom zložení Národného súdu a o zmenách, ktoré v ňom prebiehali. Autor neopomína ani skutočnosť, že spoločne s Jozefom Tisom boli súdenní Ferdinand Ďurčanský a Alexander Mach. Malatinský sa nevyhol ani citlivej téme Tisovho priznania. Tiso totiž v procese nepriznal vinu – autor si to vysvetľuje nasledovne: „Je možné, že Tiso chcel v procese predniesť obhajobu svojho konania (...), avšak akékoľvek verejné prejavenie viny či ľútosti chápal ako akt uznania porážky myšlienky slovenskej štátnosti.“ Po vynesení rozsudku smrti ešte Žabkay predložil žiadosť o milosť, ktorej nebolo vyhovené, a tak došlo k naplneniu rozsudku. Autor na záver hodnotí proces ako udalosti, ktoré prebiehali

v neštandardnom období, čo malo ovplyvniť jeho priebeh a výsledok. Súd vníma ako politicky inštrumentalizovaný a s formálnymi nedostatkami.

Posledným príspevkom v zborníku bol ten od slovenského historika PhDr. Martina Lacka, PhD. V porovnaní s ostatnými príspevkami je trochu odlišný. Nazýva sa Dr. Jozef Tiso v pamäti národa (Náčrt problematiky). Autor píše o Tisovom dvojacom živote – o jeho vlastnom živote a o tom, ktorý vznikol po jeho smrti. Spomínaná je aj „jeho potupná poprava, ktorou sa Slovensko neslávne zapísalo do dejín“ – teda aspoň podľa Lacka. Svoj príspevok historik rozdelil na niekoľko častí. V prvej – V znamení politickej pomsty – upozorňuje na okolnosti popravy slovenského prezidenta. Píše o československom štáte, ktorý bol dostatočne silný na pomstu. Tisovu popravu opisuje ako pohrozenie Slovákom, aby už nepomysleli na samostatnosť. Svoju interpretáciu dejín dopĺňa o vyjadrenie exilového „protibenešovského“ politika Simona Ghelfanda. V závere tejto časti Lacko píše, že všetkým je známe, že medzi Slovákami nebol jediný vojnový zločinec, čiže ním nemohol byť ani Tiso. Druhá časť je venovaná Tisovej pamäti v Československu. Lacko píše, že Tisov druhý život začal dňom jeho popravy, teda 18. aprílom 1947. Teóriu ďalej rozvádza: „Od tohto momentu sa v očiach väčšiny národa stal mučeníkom národnoštátnej myšlienky a protikomunistického stanoviska“. Toto tvrdenie „väčšiny“ autor nijak nepodkladá. Ďalej Lacko poukazuje na Tisov „kult“, ktorý sa mal podľa neho rozvíjať od spomínaného roku 1947. Kult je podľa Lacka dôležitý pri predpoklade blahorečenia konkrétnej osobnosti. Treťou časťou je Tisova pamäť v exile. Autor píše, že na západe sa vytvorila „obrovská pamäťová stopa vyjadrená viacerými formami“. Spomína zbierku básní, ktorá vyšla o Tisovi, ďakovnú tabuľu vo Washingtonskej katedrále, ale aj pamätnú tabuľu v Izraeli, ktorej existenciu, ako sám autor priznal, nič nepotvrďuje. Ďalšiu časť tvorí text s názvom Po páde československej totality, v ktorej spomína aj portréty „spontánne“ objavujúce sa na námestiach či pamätné tabule v Oščadnici a Rajci. Pomerne zvláštne znie názov poslednej časti – Na prahu nového prenasledovania Slovákov, kde autor konštatuje, že Tiso dosiahol v národe obrovskú popularitu. Takéto vyjadrenie pokladám za veľmi silné, pričom ho autor opäť nijak nepodkladá. Celý príspevok historika Lacka vyznieva značne jednostranne.

V konečnom dôsledku môžeme publikáciu hodnotiť ako obsahovo hutné dielo s úmyslom „priniesť viac svetla“ do niektorých problematických oblastí Tisovho života. Za negatívum ale pokladám, že autori sa nie vždy riadili na začiatku stanovitej tézy o pridržaní sa, podľa mňa, akéhosi pokriveného pohľadu na Tisovo kňazstvo. Navyše, v celej publikácii absentuje pohľad „druhej strany“, pričom niektoré tvrdenia môžu znieť miestami tendenčne, čomu neprospieva ani skutočnosť, že autori vo väčšine prípadov opomínajú negatívne stránky Tisovho života. Kniha nepriamo potvrdila rozdelenie historickej obce na dva nezmieriiteľné tábory. Seminár, ktorý mohol byť pomyselným katalyzátorom zmierenia oboch táborov, túto možnosť na vyriešenie polarizujúcich sa názorov nevyužil.

Viktória Rigová, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre